

Sevgi veya Para İçin

Michael Hardt

Prof. Dr.
Duke University
hardt@duke.edu

Hardt, Michael (2022) "Sevgi veya Para İçin", Politikos, ss. 21-27.

“Sevgi/aşk^[1] veya para için” ifadesi genellikle, aralarındaki tüm spektrumu kapsayan iki ucu belirtmek için kullanılır. “Bunu sevgi veya para için yapmam”, bunu hiçbir şey karşılığında yapmam anlamına gelir. Bununla birlikte, bu veya’yı birkarşıtlık olarak değil, Spinoza’nın ihtilafli bir biçimde Tanrı ve doğanın tözün kendisinin iki farklı adı olduğunu öne süren ünlü “deussivenatura”^[2] tabirine benzer şekilde, sevgi ve paranın paylaştığı ortak bir işlevin işaretçisi okumakilginç olabilir. Sevgi ve paranın aynı şey olduğunu iddia etmek niyetinde değilim, daha ziyade, onları ilişkilendirmenin paraya özgü ve aynı zamanda sevginin uğraşı olabilecek (ve belki de olması gereken) toplumsal bağlar kurma ve sürdürme gücünü ortaya çıkarabileceğini öne sürüyorum. Sevgiyi, paranın gücüyle ilişkilendirmek, layıkıyla politik bir sevgi kavramı oluşturmamıza yardımcı olabilir.

Böyle bir politik sevgi kavramından yoksunuz ve bana kalırsa, çağdaş politik kelime dağarcığımız onun yokluğundan muzdarip. Politik bir sevgi kavramı, en azından, politik söylemlerimize ve pratiklerimize iki önemli şekilde yeniden yön verebilir. İlk olarak, politik ilginin mantığını, duygusal yaşamlarımızdan ayıran ve politik aklı, tutkuların karşısına koyan geleneksel kavrayışlara meydan okuyacaktır. Politik bir sevgi kavramı, aklın ve tutkunun aynı anda devreye sokulmasını gerektirir. İkinci olarak, sevgi hem dönüşümün hem de sürenin veya sürekliliğin itici gücüdür. Sevgide kendimizi kaybederiz ve yeni bir dünyanın olasılığını açarız, ama aynı zamanda, sevgi uzun ömürlü güçlü bağlar oluşturur.

Ancak, günümüzde politik bir sevgi kavramı geliştirme girişiminin bir dizi engel ile karşılaştığını görüyorum. En temel engellerden biri, yakın/mahrem (intimate)^[3] sevgi kavramlarımızın ve toplumsal kavramlarımızın genel olarak radikal bir biçimde ayrı ve hatta farklı olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, şu anki kelime dağarcığımızdaki hakim sevgi kavramları olan çift/eş ve aile sevgisi, çoğunlukla özel bir ilişki olarak görülürken, kamusal/genel (public) sevginin bugün muhtemelen en yaygın biçimi olarak addedilen vatan sevgisinin çoğunlukla yakınlık/mahremiyet alanının dışında faaliyet gösterdiği düşünülür. Bu engelin üstesinden gelmek, yalnızca güç hiyerarşilerinin özel, yakın/mahrem sevgi ilişkilerinde nasıl harekete geçirildiğini ve idare edildiğini veya yakının/mahremin, vatanperverlik ya da diğer kamusal sevgi biçimlerinin oluşumunda nasıl konuşlandırıldığını ortaya çıkarma meselesi değildir. Bu tür analizler çok önemli olabilir, ancak politik bir sevgi kavramı oluşturmak için yeterli değildir. Politik bir sevgi kavramının, kişisel ve politik arasındaki geleneksel ayrımları terk ederek ve yakın/mahrem ve toplumsal olan bağlar oluşturma gücünü kavrayarak bu ölçekler boyunca ilerlemesi gerektiğini savunuyorum.

Karşılaştığım ikinci ve belki de daha önemli engel, hem özel (private) hem de kamusal alanda genel olarak günümüzde kavrandığı şekliyle, sevginin birleştirici nitelikleri, pratikleri ve amaçlarıyla ilgilidir. Sevgi, genellikle, ya halihazırda aynı/benzer^[4] (same) olanların deneyimlediği bir bağı ya da farklılıkların atıldığı veya bir kenara bırakıldığı birleşme sürecini adlandırır. Örneğin, sadece sayısız Hollywood filmi ve aşk romanı değil, aynı zamanda Romantik edebiyatın klasikleri ve belli başlı teolojik gelenekler tarafından da sevgide diğer yarımı, beni tamamlayan eksik yapboz parçasını bulacağım ve birleşip

bütünleşmeyi başaracağım söylendi bana. Aynı şekilde, vatanseverlik ve ulusçuluk da farklılıklarımızı bir kenara bırakıp ülke çıkarları doğrultusunda politik tasarımlarda bir olmamızı, toplumsal, ulusal bağlar kurmayı amaçlar. Ayrıca, sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet ve cinselliğe dayalı olanlar da dahil olmak üzere, geleneksel olarak tasarlanan kimlik projelerinin benzer bir kamusal/umumi sevgi anlayışına göre işlediğini –fakat, bu, açıkça ifade edilmiş kendi analizini gerektirir– öne sürüyorum: Bunlar aynılığın/benzerliğin tanınmasına dayanır ve aynı/benzer olanın ve birleşenin menfaatine, farklılıkları bir kenara bırakarak veya uzaklaştırarak bir birleştirme süreci aracılığıyla faaliyet yürütür.

Bir birleşme işlemi olarak görülen sevgi, bir engeldir. Böyle bir narsistik sevgi –aynının/benzer olanın sevgisi ve aynı/benzer olma sevgisi– sevginin politik bir biçimi olarak düşünülebilir, ancak en gerici politik tasarımların yaratıcısı olan bir sevgidir bu: Beyaz ırkın üstünlüğü fikrinin temelindeki ırk sevgisi, nasyonalizmin dayandığı ulus sevgisi, faşizmi destekleyen ırk ve ulus sevgisi ve benzerleri.^[5] Bu tür tasarımların kötü bir politikaya yol açtığını öne sürmekten ziyade onları hiçbir şekilde politik olmayan olarak nitelendirmek bana göre daha doğru ve daha faydalıdır. Güç ve hiyerarşiler, elbette, aynılığın/benzerliğin mantığı ve birleşme süreçleri aracılığıyla yaratılabilir ve sürdürülebilir, ancak politika çokluğu gerektirir ve farkların/farklılıkların karşılaşması ve etkileşimi yoluyla iş görmelidir. Bu mantığa göre, Hannah Arendt haklı olarak bu tür bir sevgiyi siyasete aykırı buluyor. Sevgi, “sadece apolitik değil, aynı zamanda antipolitikdir, belki de tüm antipolitik insan güçlerinin en güçlüsüdür” iddiasındadır.^[6] Arendt, sevginin temel ve kaçınılmaz etkisini bir birleşme olarak görür ve aslında bugün toplumumuzda aldığı baskın biçimi bununla kavrar.

Fakat ya başka bir sevgi, tam anlamıyla politik olan bir sevgi tanımlayabilseydik veya icat edebilseydik? Böyle bir politik sevgi kavramı en az üç nitelik ile nitelendirilmelidir. Birincisi, kamusal/genel ve özel arasındaki geleneksel ayrımları ortadan kaldırılarak toplumsal ölçeklere genişletilmeli, hem yakın/mahrem hem de toplumsal bağlar oluşturulmalıdır. İkincisi, bir çokluk alanında faaliyet göstermeli ve birleşip bütünleşme yoluyla değil, farkların/farklılıkların karşılaşması ve etkileşimi yoluyla işlev görmelidir. Son olarak, politik bir sevgi bizi dönüştürmelidir, yani, sevgide, başkalarıyla karşılaşmamızda sürekli olarak farklılaşacağımız bir oluşu işaret etmelidir. Dolayısıyla, sevgi, her zaman, bir başkasını, daha iyisini yaratma umuduyla, bu dünyaya olan bağlılıklarımızın bir kısmını terk ettiğimiz bir risktir. Bu nitelikleri, günümüzde politik bir sevgi kavramını keşfetmeye yönelik bir araştırma gündeminin temel direkleri olarak görüyorum.

Birçok modern ve çağdaş yazar, halihazırda bu araştırma gündeminin çeşitli yönleri üzerinde çalışmıştır. Psikanaliz ve teoloji, en açık şekilde, bu proje için merkezi kaynaklar sağlar ve aynı zamanda sayısız zorluk yaratır. bellhooks, Cherie Moragas ve Chela Sandoval gibi bir grup beyaz olmayan feministin (feminists of color)^[7] yaptığı gibi Eve Sedgwick, Lauren Berlant, Leo Bersani ve Adam Phillips gibi duygular, duygulanımlar ve yakınlıklar (intimacies) üzerinde çalışan kuir teorisyenler de bu konuda önemli gelişmelere imza atıyorlar. Martin Luther King'in beloved community (sevgili cemaat/aziz topluluk)

düşüncesi de sevgiye politik bir kavram olarak yaklaşır. Ve uygun bir politik sevgi kavramı geliştirmek için ilgilenilmesi ve bazen mücadele edilmesi gereken yaklaşımların listesi uzayıp gider.

Bu kısa makalede, bana yararlı görünen çalışma türünün bir örneği olarak, Karl Marx'ın 1844 Economic and Philosophical Manuscripts^[8] adlı eserinde, para ve mülkiyetle ilgili sevgi üzerine düşüncelerinin sadece bir kısmını ele alıyorum. Marx sevgiye, en doğrudan, bu elyazmalarında paranın gücüne yönelik eleştirisinde değinir. Paranın, bir yandan, sahip olmanın (having), olmanın (being) yerini alarak yozlaştırdığını savunur. “Cesaret satın alabilen kişi cesurdur, gerçekte korkak olmasına rağmen” diye yazar.^[9] Birbirimizle ve dünyayla olan ilişkilerimiz ve bağlarımız ancak kim olduğumuza dayalı olarak gerçek manada kurulabilir. “Sanattan zevk almak istiyorsan” diye devam eder Marx, “sanatsal bakımdan eğitilmiş bir insan olmalısın; diğer insanlar üzerinde nüfuz sahibi olmak istiyorsan, başkaları üzerinde gerçekten teşvik edici ve cesaretlendirici etkisi olan biri olmalısın. İnsanla-ve doğayla-olan ilişkilerinizin her biri, istencinizin nesnesine karşılık gelen, gerçek bireysel yaşamınızın belirli bir ifadesi olmalıdır” (s. 379). Diğer bir deyişle, parayla ve onun hayatımızı “sahip olma” üzerine odaklayışıyla ilgili problem, sadece, bizi toplum ve dünyadaki varlığımızdan uzaklaştırması değil, aynı zamanda ve daha da önemlisi, duyularımızın/duygularımızın gelişimini ve toplumsal bağlar kurma güçlerimizi/yetilerimizi ihmal etmemize neden olmasıdır.

Marx, diğer yandan, paranın mübadele ilişkilerini çarpıtarak yozlaştırdığını öne sürer ve işte burası sevginin tartışmaya dahil olduğu yerdir. Temel kaygısı, paranın farklı nitelikteki unsurlar arasında [ç.n. onların farklılıklarını göz ardı eden bir biçimde] kayıtsızca mübadeleler yaratmasıdır. “Para, belirli bir nitelik, belirli bir şey ya da insanın temel güçlerinden/yetilerinden herhangi biri ile değil, insanın ve doğanın tüm nesnel dünyası için mübadele edilebilir. Para, ona sahip olan kişinin bakış açısından bakıldığında, çelişkili olsa bile, her niteliği diğer her bir nitelik ve nesneyle takas eder; olanaksızlıkları bir araya getiren ve çelişkileri kucaklamaya zorlayan güçtür [o]” (s. 379). Paranın, ayırım gözetmeksizin tüm nitelikler ve nesnelere mübadelesi, tüm belirli temel insani güçlerimizi/yetilerimizi önemsiz kılıyor, böylece, birbirimizle ve dünyayla olan ilişkilerimizi tahrip ediyor ve toplumsal bağlar kurma güçlerimizin altını oyuyor.

Marx sevginin, paranın aksine, uygun takaslar yoluyla iş gördüğünü ve böylece insani güçlerimizin tekelliğini koruduğunu öne sürer. “İnsanı, insan olarak, dünyayla ilişkilerini de insani ilişkiler olarak kabul edersek, o zaman sevgi ancak sevgiyle, güven güvenle, vb. değiştirilebilir” (s. 379). Sevgi veya para, Marx bize, bu bizim seçimimiz, diyor. Bana göre, Marx'ın bu alternatifi sağlayarak, sevgiyi parayla aynı seviyeye yerleştirmesi dikkate değerdir: Sevgi, yalnızca yakın/mahrem ilişkiler bakımından değil, aynı zamanda toplumsal örgütlenmenin birincil rolündede iş görür. Bununla birlikte, bana göre, aynı karşılaştırma, Marx'ı sevgiyi yalnızca mübadele bakımından düşünmeye yönelttiği sürece, sevginin gücünü azaltıyor. [Marx], “eğer karşılıksız bir şekilde seviyorsan” diye yazar, “yani, eğer sevgi olarak senin sevgin karşılığında sevgi uyandırmıyorsa, eğer seven bir insan olarak kendi yaşamını ifade ederek kendini sevilen biri yapamıyorsan o zaman sevgin

güçsüz/acizdir, bu bir talihsizliktir” (s. 379). Bu, müphem bir mübadele düşüncesidir – neden niteliklerin ve nesnelere tekelliğini korumak için benzerlerin yalnızca benzerler ile mübadele edilmesi gerektiğine inanalım?- ancak daha da önemlisi, sevgiyi yalnızca mübadele bakımından ele almak, sevgiyi, toplumsal bağlar üreten bir güç olarak görmeyi altını oyar. Başka bir deyişle, sevgiyle ilgili en önemli şey, onun neyle takas edilebileceği değil, ne yapabileceği ve bizi nasıl dönüştürebileceğidir.

Marx, elyazmalarının farklı bir bölümünde, sevgiden toplumsal bir güç olarak söz ettiğinde daha sağlam bir zemindedir ve ilginç bir şekilde, buradaki alternatif, sevgi ve para arasında değil, daha ziyade sevgi ve mülk arasındadır. Marx, sevgiyi, insanların birbirleriyle ve komünizmde yeniden yaratılması gereken dünyayla ilişki kurduğu duygulardan/duygulardan veya organlardan biri olarak zikreder. Bununla birlikte, bu pasajı okumadan önce Marx'ın kendi komünizm anlayışını anlatmaya, özel mülkiyeti gerçekten ortadan kaldırmayan, bunun yerine mülkiyeti bireyden topluma/kamuya aktaran bir “kaba komünizm” eleştirisiyle başladığını hatırlamalıyız. Tüm mülklerin, ortak olarak toplum/kamu tarafından sahip olunmasının bir sonucu, tüm farklılıkların ve kabiliyetlerin, insan güçlerini kayıtsız bırakacak şekilde aynı seviyeye getirilmesidir. Buna karşın, komünizm hem özel hem de ortak mülkiyeti lağvederken, tekil insan güçlerini yalnızca korumak veya sağaltmakla kalmamalı, aynı zamanda ve daha da önemlisi, tekil insan güçlerini yeni bir biçimde üretmelidir.^[10]

Bu bağlamda Marx, komünizmin (ve özel mülkiyetin lağvedilmesinin), yeni bir sensoriumu, yani mevcut insan duyularının yenilenmesi veya genişletilmesini, gerektirdiğini veya ima ettiğini savunur. “İnsan, bütünsel özünü bütünsel bir şekilde, yani tam bir insan olarak sahiplenir”. Onun dünyayla bütün insani ilişkileri-görme, işitme, koklama, tatma, dokunma, düşünme, tasarlama, hissetme/sezme, isteme, hareket etme/davranma, sevmek-kısacası, bireyselliğinin tüm organları, tıpkı biçimsel olarak doğrudan doğruya toplumsal olan organlar gibi, nesnel yaklaşımlarında ya da nesneye yaklaşımlarında o nesnenin sahiplenilme biçimindedir” (s. 351). Bu, kuşkusuz sevgiden çok kısa bir bahsetmedir, ama bence sevginin bu duyular/duygular listesinin son ögesi olması önemsiz değildir. Sevgi, diğer duyular/duygular gibi, toplumsal bir organ veya esasen, toplumsal bağlar kurmaya yarayan bir insan gücü/yetisi olarak kavranır. Görmek ve düşünmek için yeni güçler [edinilmesi] gibi, sevmek için de yeni bir güç edinmeliyiz. Belki de bunları “organlar” yerine toplumsal “kaslar” olarak adlandırmalıyız çünkü onları kullanım ve uygulama yoluyla, dünyayla olan insan ilişkilerimizi güçlendirmek ve genişletmek için parçalara ayırarak ve inşa ederek geliştiririz, ki bu toplumsal bağları kurma ve yönetme güçlerimizdir. Sevmek gücümüzü ve diğer toplumsal kasların gücünü artıran, yeni bir sensoriumun gelişimi, özel mülkiyetin egemenliğiyle ters ilişkilidir. Özel mülkiyetin lağvı [Aufhebung], tüm insan duyularının ve niteliklerinin tamamen kurtuluşu/özgürleşmesidir; ama tam da bu özgürleşmeden dolayı bu duyular ve nitelikler, nesnel bakımdan olduğu kadar öznel olarak da insani hale geliyor” (s. 352). Sevgi, diğer insani duyular/duygular ve niteliklerle birlikte, yalnızca özel mülkiyetin kaldırılmasıyla özgürleşmez. Yeniden yaratılmalı ve bu yeni sevgi, mülkiyetin şu anda üstlendiği toplumsal rolü icra etmelidir: Başka bir deyişle, toplumsal bağlar kurma ve toplumsal ilişkileri organize etme gücüne

sahip olmalıdır.

Böylelikle, komünizm, aynı olanı yeniden üretmek veya toplumu kayıtsız bir uyum içinde birleştirmekten –ki bu kaba komünizm olur– ziyade, birbirimizle ve dünyayla ilişki kurma ve sürdürme gücümüzü artırarak iş gören yeni bir sevginin yaratılması olarak kavranabilir. Marx, mülkiyetin toplumsal düzeni ve bağları yapılandırdığı ve devamlılığını sağladığı mülkiyet egemenliği altında, sevginin ve diğer duyuların/duyguların gücünün geliştirilemeyeceğini iddia eder. Ve buna bağlı olarak, mülkiyetin egemenliğinin ötesinde bir topluma erişmek için bu insan güçleri dönüştürülmeli ve genişletilmelidir.

Marx'ın sevginin gücüne dair araştırması, elbette, oldukça sınırlıdır. Ancak yine de politik bir sevgi anlayışı geliştirmek için daha önce belirttiğim asli niteliklerden bazılarını ortaya koyuyor. Sevgi, her şeyden önce, hem en yakın/mahrem hem de en geniş toplumsal düzeyde eş zamanlı olarak iş gören bir güçtür. İkinci olarak, sevgi aynı/benzer olanla ilişkili olarak veya birleşme süreçleri aracılığıyla iş görmekten daha ziyade çokluklar arasındaki karşılaşmada faaliyet gösterir. Ve nihayet, sevgi bir dönüşüm işlemi icra eder ve aynı zamanda, birbirimizle ve dünyamızla kalıcı bağlar kurma gücüdür. Bu üçüncü özellik, Marx'ın sevgiyi ve diğer insan güçlerini, en açık biçimde, komünist bir toplumda, özel mülkiyetin bugün hizmet ettiği rolü elde edebilecekleri (ve elde etmeleri gerektiği) manasında, mülkiyete alternatif toplumsal güçler olarak ortaya koyarken vurguladığı şeydir. Böylelikle, Marx bize, bugün politik bir sevgi kavramı inşa etme projesine başlamamız için diğer pek çok nokta arasında bir nokta [ç.n. başlangıç noktası] verir.

[Sevgi, politik, komünizm, özel mülkiyet]

External Links

[1] <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1548-1360.2011.01119.x#en3>

"Reproduced and translated into Turkish by permission of the American Anthropological Association from Cultural Anthropology, Volume 26, Issue 4, pp. 676-682, 2011. Not for sale or further reproduction."

Çeviren: Selma Aydın Bayram (ODTÜ)

Notlar

Teşekkür: Lauren Berlant'a, bu ve benzeri konular üzerine düşündürten uzun sohbetleri için çok teşekkürler. Elbette kendisi hatalarım ve eksikliklerim için hiçbir sorumluluk taşımıyor.

[1] [ç.n.] Love kelimesi hem aşk hem de sevgi anlamına gelse de Hardt'ın sadece romantik ilişkileri değil, tüm diğer türlü sevgi ilişkilerini de içine alacak bir manada kullanması sebebiyle bu makale boyunca love, sevgi olarak çevrilmiştir. Bu sebepten ötürü de her ne kadar mevzubahis ifadeyi Türkçede “sevgi veya para”dan daha yaygın olarak “aşk veya para için”, “aşk mı para mı?” biçimlerinde kullansak da “sevgi veya para” olarak çevirmeyi daha uygun buldum.

[2] [ç.n.] “Tanrı veya doğa”

[3] [ç.n.] Makalede yer yer kullanılmış intimate kelimesi yazarın görüşleri bakımından önemli bir role sahiptir. Okurun bu çoklu kullanımları gözden kaçırmamasının önüne geçmek adına kelimeyi bağlamına göre

yakın, mahrem, samimi, kişisel veya özel diye çevirmek yerine tüm bu anlamlara işaret edeceğini umarak ve yine makalede kullanılan private kelimesinin karşılığıyla da karıştırılmaması adına alternatifli olarak “yakın/mahrem” biçiminde kullandım.

- [4] [ç.n.] Same kelimesini bağlamına göre sadece ‘aynı’ ya da ‘benzer’ olarak çevirmek bu çalışmadaki anlamı bakımından yetersiz kalacağı için ‘aynı/benzer’ biçiminde her ikisini birden kullanmayı uygun gördüm. Çünkü bu çalışmada, aynı olma, aynılık durumuyla kast edilen bir özdeşlikten ziyade, özündeki farklılığa rağmen benzer olanlardaki ortaklığa işaret etmektedir.
- [5] V. I. Lenin, Rosa Luxemburg’un antinasyonalist pozisyonuna yönelik yaptığı eleştirisinde, egemen devletlerin ulusçuluğunun her zaman gerici bulurken, tabi devletlerin ulusçuluğunun, baskıya ve emperyalizme karşı bir protesto ve savunma mekanizması işlevi gördüğünde ilerici olabileceğini savunur. Aynı şekilde; aynı olana duyulan sevgi, egemen kimlik tarafından konuşlandırıldığında her zaman gerici olsa da tabi kılınmış bir kimlik tarafından veya onun adına harekete geçirildiğinde [bu sevginin] ilerici bir işlev görebileceği iddia edilebilir: Örneğin, tabi/bağımlı ırka duyulan sevgi savunma işlevi görür. Fakat, benim pozisyonum Luxemburg’unkine paraleldir. Diğer bir deyişle, benim düşüncem, aynısevgisi/aynı olana duyulan sevgi ve birleşmeyle harekete geçirilen herhangi bir politikprojenin ilerici işlevi, tabi kılınmış bir kimlik tarafından veya onun adına yürütüldüğünde bile, çok sınırlıdır ve sürekli olarak gerici olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğudur. Lenin’in argümanı için, bkz. *The Right of Nations to Self-Determination*, Westport, CT: Greenwood Press, 1951, s. 9-64.
- [6] Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago: University of Chicago Press, 1958, s. 242. Arendt’in sevgi üzerine daha kapsamlı bir okuması için, baskıda olan “RedLove” başlıklı çalışmama bakınız. Bu konuda, Arendt’le esaslı bir ilişkilendirme için Arendt’in doktora tezi de dikkate alınmalıdır. (*Love and Saint Augustine*, Joanna Vecchiarelli Scott ve Judith Chelius Stark, ed.; Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1996).
- [7] [ç.n.] Pek de içime sinmeyerek “feminists of color” ifadesinin karşılığı olarak “beyaz olmayan feministler” ifadesini kullandım fakat bu ifade burada isimleri geçen kadınların sahip olduğu farklılıkların hepsine benzer bir düzeyde karşılık gelmiyor.
- [8] [ç.n.] 1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe
- [9] Karl Marx, “Economic and Philosophical Manuscripts”, *Early Writings* içinde, çev: Rodney Livingstone ve Gregor Benton, Londra: Penguin, 1975, s. 379, bkz. s. 279-400.
- [10] Marx’ın, sevgi ve onun tuhaf bir şekilde zikrettiği “kadınlar topluluğu”yla ilgili olarak bahsettiği kaba komünizm kavramı üzerine yine bkz. “Red Love”.